

Rus Mühacirət Ədəbiyyatının Tarixi və Mədəni Formalaşması, Təkamülü (Mühacirət Ədəbiyyatının İdeya-Siyasi İstiqamətləri)

Alish Aghamirzayev*
ORCID: 0000-0001-5658-9211

Öz

Məqalədə XX əsr boyu rus mühacirət ədəbiyyatının inkişafı, xarakterik xüsusiyyətləri, rus mühacirət ədəbiyyatı dalğalarının ideya-siyasi istiqaməti, ədəbi mübarizə metodları haqqında bəhs olunur. 1917-ci il Oktyabr inqilabından sonra Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyətə gəlməsi ilə “azad ədəbiyyata” təzyiqlərin başladı, hakim proletar ideologiya ilə barışmayan ziyalı təbəqəsi mühacirətə üz tutdu. Mühacirətdə təşkilatlanaraq rus klassik ədəbiyyatı ənənələrini davam etdirərək dünya ədəbiyyatında yeni ədəbi hadisənin – rus mühacirət ədəbiyyatının əsasını qoydular. Rus mühacirət ədəbiyyatının hər üç dalğasının səciyyəvi cəhətləri, ədəbi mübarizə metodları haqqında məqalədə məlumat verilir. Mübarizə üsullarından asılı olmayaraq rus mühacirət ədəbiyyatının bütün inkişafı dövründə başlıca xüsusiyyəti rus milli-mənəvi davranış tərzini, tarixi ənənəvi missiyanı daşması olmuşdur. Mühacir ədiblər əsas vəzifələri kimi mühacirətdə milli-mənəvi dəyərləri, tarixi yaddaşı yaşatmaq, milli kimliyi qoruyub saxlamaqla nəsillər arasında əlaqənin qırılmamasına çalışırdılar. Eləcədə, dünya ölkələrini rus ictimai fikri və mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə tanış etməyi özlərinin borcu sayırdılar. Mühacir ədəbi düşüncəsində əsas məqsəd rus milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub yaşadılması, “rus milli ideyasına” xidmət etmək olmuşdur. Sovet ideologiyası tərəfindən sıxışdırılan rus milli ideyasının xilas olunaraq yaşadılması və inkişaf etdirilməsi onların tarixi missiyası kimi özünü göstərmişdir.

Açar sözlər: Mühacir ədəbiyyatı, rus mühacirəti, mühacirətin dalğaları, mühacirətin mahiyyəti, milli mühacirət, mühacirətdə ədəbiyyat.

Gönderme Tarihi: 03/01/2022

Kabul Tarihi: 20/06/2022

*Doçent, Bakü Devlet Üniversitesi, Rektör Yardımcısı Felsefe Doktoru, Bakü- Azərbaycan, alish.aghamirzayev@gmail.com

Bu makaleyi şu şəkildə kaynak gösterebilirsiniz:

AGHAMİRZAYEV, A., “ Rus Mühacirət Ədəbiyyatının Tarixi və Mədəni Formalaşması, Təkamülü (Mühacirət Ədəbiyyatının İdeya-Siyasi İstiqamətləri)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 9, S. 2, 2022, s.470-483.

Historical and Cultural Formation, Evolution and Ideological Direction of Russian Emigration Literature

Alish Aghamirzayev*
ORCID: 0000-0001-5658-9211

Abstract

The article discusses development of Russian émigré literature throughout the 20th century, its features, the ideological and political orientation of the waves of Russian émigré literature, and the methods of literary struggle. After the October Revolution of 1917, when the Bolsheviks came to power in Russia, pressure began on "free literature", and the intelligentsia, irreconcilable with the dominant proletarian ideology, emigrated. Organized in exile, continuing the traditions of Russian classical literature, they laid the foundation for a new literary phenomenon in world literature - Russian literature abroad. The article presents information about the features of all three waves of Russian foreign literature, methods of literary struggle. Regardless of the methods of struggle, the main feature of the entire development of Russian foreign literature throughout the entire period was Russian national-moral behavior, fulfilling a historical-traditional mission. Emigrant writers, as their main task in emigration, sought to They also considered it their duty to acquaint the world with the achievements of Russian public opinion and culture. The main goal of emigre literary thought was the preservation of Russian national and moral values, serving the "Russian national idea". The survival and development of the Russian national idea, oppressed by Soviet ideology, turned out to be their historical mission.

Keywords: emigrant literature, Russian emigration, waves of emigration, the essence of emigration, national emigration, literature in emigration.

Received Date: 03/01/2022

Accepted Date: 20/06/2022

*Associate Professor, Baku State University, vice rector Doctor of Philosophy, Baku- Azerbaijan, alish.aghamirzayev@gmail.com

You can refer to this article as follows:

AGHAMİRZAYEV, A., ‘‘ Rus Mühacirət Ədəbiyyatının Tarixi və Mədəni Formalaşması, Təkamülü (Mühacirət Ədəbiyyatının İdeya-Siyasi İstiqamətləri)’’, *Academic Journal of History and Idea*, Vol. 9, Issue 2, 2022, p.470-483.

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ, ЭВОЛЮЦИЯ И ИДЕОЛОГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РОССИЙСКОЙ ЭМИГРАЦИОННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Алиш Агамирзаев*
ORCID: 0000-0001-5658-9211

Резюме

В статье рассматривается развитие русской эмигрантской литературы на протяжении XX века, ее особенности, идейно-политическая направленность волн русской эмигрантской литературы, методы литературной борьбы. После Октябрьской революции 1917 года, когда к власти в России пришли большевики, началось давление на «свободную литературу», и интеллигенция, непримиримая с господствующей пролетарской идеологией, эмигрировала. Организованные в эмиграции, продолжая традиции русской классической литературы, они положили начало новому литературному явлению в мировой литературе - русской зарубежной литературе. В статье представлены сведения об особенностях всех трех волн русской зарубежной литературы, методах литературной борьбы. Независимо от методов борьбы, главной чертой всего развития русской зарубежной литературы на протяжении всего периода было русское национально-нравственное поведение, выполняющее историко-традиционную миссию. Писатели-эмигранты в качестве своей основной задачи в эмиграции стремились сохранить национально-нравственные ценности, историческую память, сохранить национальную идентичность. Они также считали своим долгом познакомить мир с достижениями русского общественного мнения и культуры. Главной целью эмигрантской литературной мысли было сохранение русских национальных и нравственных ценностей, служение «русской национальной идее». Выживание и развитие русской национальной идеи, угнетенной советской идеологией, оказалось их исторической миссией.

Ключевые слова: эмигрантская литература, русская эмиграция, волны эмиграции, сущность эмиграции, национальная эмиграция, литература в эмиграции.

Получено: 03/01/2022

Принято: 20/06/2022

* Доцент, Бакинского государственного университета, проректор доктор философских наук, Баку-Азербайджан, alish.aghamirzayev@gmail.com

Ссылка на статью:

AGHAMIRZAYEV, A., ‘‘ Rus Mühacirət Ədəbiyyatının Tarixi və Mədəni Formalaşması, Təkamülü (Mühacirət Ədəbiyyatının İdeya-Siyasi İstiqamətləri)’’, *академическая история и мысль*, Т.9, NO.2, 2022, С.470-483.

Giriş

Rusiyada XIX əsrin sonlarında intensivləşməyə başlayan mühacirət prosesi XX əsrin 20-ci illərinə qədər Böyük Britaniya, İspaniya, Portuqaliya, Almaniya kimi Avropa ölkələrindən fərqli olaraq özünü güclü axın kimi göstərmirdi. Əgər Avropa ölkələrindən mühacirətə yollananlar daha çox okeanın o tayına, yeni torpaqlara üz tuturdularsa, Rusiyadan köçlər həm də imperiya daxilindəki ucqarlara baş verirdi. Bununla belə imperiyadan kənara, xüsusilə Amerikaya mühacirət edənlər üstünlük təşkil edirdi. Rus mühacirəti bütün dünyada baş verən ümumi mühacirət prosesinin tərkib hissəsi idi. Birinci dünya müharibəsi illərində köç nisbətən zəifləsə də, 1917-ci ilə qədər ümumilikdə Rusiyadan təxminən 4 milyon yarım insan mühacirətə üz tutmuşdu.¹ Mühacirətə yollananlar arasında iqtisadi, dini və siyasi maraqlar üstünlük təşkil edirdi, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, elm və təhsil insanları nisbətən az idi.

Tarixən Rusiya imperiyasının hakim dairələrində, dövlət səviyyəsində mühacirət müsbət hadisə kimi qiymətləndirilmir, bu prosesin hər vəchlə qarşısı alınır. 1906-cı ilə qədər ölkə ərazisində mühacirətin təbliğatının aparılması qanunla qadağan olunur, icazəsiz və müəyyən olunmuş müddətdən artıq digər ölkə ərazisində qalmaq və ya ora köçmək üçün cəza nəzərdə tutulurdu. Buna görə də Rusiyadan mühacirətə üz tutanlar ölkədən yalnız gizli yollarla çıxırdılar.

XX əsrin əvvəllərində nəhəng Rusiya imperiyasını çalxalayan ictimai-siyasi proseslər və bunun nəticəsi kimi Oktyabr inqilabının qalib gəlməsi və proletar hakimiyyətinin qurulması mühacirət prosesinin xarakterini də dəyişdi. Okeanın o tayına köçənlər və Avropa ölkələrinə mövsümi iş dalınca mühacirət edənlərin qarşısı, demək olar ki, tamamilə alındı. Sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra ölkəni gizli yollarla tərk edənlər arasında siyasət, mədəniyyət və incəsənət xadimləri üstünlük təşkil etməyə başladı. Yeni gələn ideologiyayı qəbul etməyən bir çox ziyalı, elm və mədəniyyət xadimi yeganə çarə kimi mühacirətə üz tutdu.

Oktyabr inqilabına qədər rus mühacirəti mövcud idisə, rus mühacirət ədəbiyyatının tarixi məhz 1917-ci ildən başlayır. Birinci dünya müharibəsi və Rusiya imperiyasında baş verən iki burjua inqilabından sonra proletar hakimiyyətinin qurulması və yeni hakim ideologiyanın

¹ Z.S Bocharova, *Russian Abroad, 1920-1930 as a phenomenon of national history*, АИПО 2011, p.13-14.

tələbləri ilə barışmayıb qürbətə üz tutan şair və yazıçılar ordusu dünya ədəbiyyatında yeni ədəbi hadisənin – rus mühacirət ədəbiyyatının əsasını qoydular.

Məlumdur ki, burjua inqilabları dövründə əksər rus ziyalıları özlərini demokrat, respublikaçı və liberallar kimi göstərir, baş verən dəyişiklikləri, çarizmin süqutunu alqışlayırdılar. Lakin sonrakı proseslər, ölkəni ağışuna almış siyasi, iqtisadi və hərbi böhran, vətəndaş müharibəsinin alovlanması və nəhayət Oktyabr inqilabından sonra baş alan təqib və təzyiqlər göstərdi ki, söz verilən azadlıq, demokratiya dövlətçilik ənənələrinin tamamilə məhv edilməsi, yeni quruluşun bərqərar olması ilə əvəzlənib və bu quruluş onların baxışları ilə tamamilə ziddir. Vətəndaş müharibəsi, yerlərdə zorakılıqla proletar hakimiyyətinin qurulması ilə yeni rejimi qəbul etməyən, ona müxalif olan qüvvələrin, şəxslərin təqibinə başlandı. Bütün bunlar ziyalıların müxtəlif yollarla mühacirətə qaçmasını sürətləndirdi. Xaricdə rus mühacirət ədəbiyyatını da məhz yeni rejimlə barışmayıb qürbətə üz tutan bu ziyalılar yaratdılar.

Oktyabr inqilabı rus mədəniyyətini, rus ziyalılarının ictimai və mədəni həyatını kökündən dəyişdirdi. Proletariatın görmək istədiyi yeni sovet insanı öz keçmişindən, dəyərlərindən ayrılmalı, “keçmişin qalıqları”ndan təmizlənməli, yeni ideallar uğrunda mübarizəyə atılmalı idi. Bu tələblərə boyun əyməyənlər “xalq düşməni” elan olunur və təqib edilirdi. V.İ.Leninin məşhur "Bizimlə olmayan bizə qarşıdır" tezi yeni ideoloji mübarizənin əsasına çevrilmişdi. İnqilabdan dərhal sonra həyata keçirilən tədbirlər ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatına həlledici təsir göstərdi.

Təkcə Rusiyada deyil, bütün planetdə ən müxtəlif sosial təbəqə və qruplardan olan milyonlarla insanın həyatını və baxışlarını kökündən dəyişdirdi. Mübaligəsiz söyləmək olar ki, öz tarixi nəticələrinə görə Rusiya inqilabı XX əsr dünya tarixinin ən böyük hadisələrindəndir. Onun müasirləri və ya iştirakçıları olmuş milyonlarla insan inqilaba fərqli münasibət bəsləyirdi. Kimi bəşəriyyətin kapitalın boyunduruğundan azad olunacağına ürəkdən inanır, kimi də hadisələri dəhşət və nifrətlə izləyirdi. Əgər Fevral inqilabını, birmənalı olaraq, əksər ziyalılar məmnunluqla qəbul edir, ona qəlbən rəğbət bəsləyirdilərsə, Oktyabr inqilabına münasibətdə heç də hamı həmrəy deyildi. Bir çox ziyalılar –Gümüş dövr təmsilçiləri, yazıçılar, incəsənət xadimləri, filosoflar, mədəniyyət və incəsənət aləmində xüsusi nüfuza malik simvolistlər bolşevik inqilabını qəbul etmirdilər.

1-Dövrün sosial-psixoloji təhlili

Müəllif kollektivinin hazırladığı “İnqilab və mədəniyyət: zaman prizmasından” kitabında tanınmış rus ədəbiyyatşünas E.A.Popov həmin dövrün ziyalıların inqilabi dəyişikliklərə münasibətlərinə görə üç qrupa bölür: Oktyabr inqilabının barışmaz əleyhdarları, inqilabı qeyd-

şərtsiz dəstəkləyənlər və inqilaba münasibətlərində qərarlı olan, tərəddüd edən və bununla bağlı qarışıq hisslər yaşayan ziyalılar.²

İkinci qrupa aid edilən ziyalılar, mədəniyyət elitasında xüsusi çəkili az olan, sovet hakimiyyətini və sosialist quruluşunun bərqərar olmasını dəstəkləyən, prolektlarda bir araya gəlmiş mədəniyyət və incəsənət xadimləri, yəni əsasən bədii və ədəbi avanqardın nümayəndələri, eləcə də proletar şair və yazıçıları idi. Ümumilikdə, yaradıcı ziyalılar arasında bolşeviklərin onların rəqibləri ilə müqayisədə ardıcıl və səmimi tərəfdarları az idi.

Üçüncü qrupa aid edilən ziyalılar inqilaba münasibətdə qərarlı olan, tərəddüd edən və bununla bağlı qarışıq hisslər yaşayan mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin sayı kifayət qədər çox idi. Onların arasında qeyri-adi istedadla sahib olan bir çox yazıçı, şair, rəssam, musiqçi, digər yaradıcı peşə sahibləri yer alırdı. Sovet rejimi ilə işbirliyi qurmağa hazır olan bu ədəbiyyat və incəsənət xadimləri bolşevik ədəbi-siyasi jarqonunda "yol yoldaşları" adlandırılırdı.

İkinci və üçüncü qrupa aid edilən ziyalılardan fərqli olaraq, birinci qrupu inqilabın barışmaz əleyhdarları təşkil edirdi. Bu qrupa aid edilən ziyalılar, inqilabın əsl mahiyyətinin heç də vəd olunduğu kimi, azad və ədalətli, bərabərhüquqlu insanların yaşayacağı cəmiyyət quruculuğu olmadığını irəli sürür, bolşevik siyasətinin Rusiyanı parçalayacağını, milli və mənəvi dəyərləri dağıdacağını, yeni qurulan hakimiyyətin daha amansız olacağını həyəcanla bildirir, var gücləri ilə yeni gələn hökumətə və ideologiyaya qarşı çıxırdılar. Proletar ideologiyası ilə barışmayan bu qrupun bir çox nümayəndələri ona görə də inqilabdan dərhal və ya bir az sonra Rusiyanı tərk etmək, mühacir həyatı yaşamaq məcburiyyətində qaldılar. "Xaricdəki mühacirlər "mühacir rus mədəniyyəti" adlı özünəməxsus bir mədəniyyət fenomeni yaratdılar. Mühacirlərin bəziləri bir vaxtdan sonra sovet hakimiyyətinə münasibətini dəyişdi və ya ona düzəlişlər etdilər, bəziləri isə əvvəlki barışmaz mövqelərində qaldılar (hətta nasist Almaniyasının 1941-ci ilin yayında SSRİ-yə hücumunu dəstəkləyən, bu səbəbdən də rus mühacirətinin tənqidinə məruz qalan Merejkovski kimi)".³

Oktyabr inqilabından sonra başlanan qırmızı terror, ictimai-siyasi proseslərin ədəbiyyata təsiri, ölkənin mədəni həyatında müşahidə olunan mənəvi təqib və təzyiqlər, yeni hakimiyyətin ideologiyası ilə həmfikir olmayan şair və yazıçıların üzləşdiyi mərhumiyyətlər, ölkəni bürümüş aclıq və səfalət, vətəndaş müharibəsinin dağıntıları, ağqvardiyaçıların dalbadal uğradıqları məğlubiyyətlər bir çox ziyalını mühacirətə üz tutmağa vadar etmişdi. İnqilabaqədərki rus

²Otv. ed. N. B. Kirillova, *Revolution and culture: through the prism of time: monograph*, Yekaterinburg: Ural Publishing House 2017, p.222.

³Otv.ed. N. B. Kirillova, *a.g.e.*, p.222.

ədəbiyyatının, demək olar ki, əksər tanınmış nümayəndələri ölkəni tərk etməyə məcbur qalmışdır:

İ.A.Bunin, A.N.Tolstoy, A.M.Remizov, V.F.Xodaseviç, Q.V.İvanov, N.Teffi, M.A.Osorqin, A.İ.Kuprin, B.K.Zaysev, İ.S.Şmelev, Q.D.Adamoviç, V.V.Nabokov, Q.İ.Qazdanov, M.A.Aldanov, Z.N.Gippius, D.S.Merejkovski, K.D.Balmont, İ.Severyanin, M.İ.Svetayevə və s. məhz yeni qurulan rejimlə barışmayıb ölkəni tərk edən dövrünün tanınmış ədəbləri idilər.

Rusiyada bolşevik hakimiyyətinin qurulmasından sonra ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalmış və xarici ölkələrdə yazıb-yaratmış şair və yazıçıların, həmçinin mühacirətə yollandıqdan sonra yaradıcılığa başlayan ədiblərin (məsələn BorisPoplavski kimi), eləcə də mühacirətə yollanan, ancaq bir müddətdən sonra SSRİ-yə qayıdan şair və yazıçıların (A.Tolstoy kimi) mühacirət illərindəki yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslıqda birinci dalğa rus ədəbiyyatı adlandırılır.

Onu da qeyd etmək ki, müasir rus ədəbiyyatşünaslığında rus mühacirət ədəbiyyatı əsasən üç mühacir dalğası ilə əlaqədar olaraq üç dalğa – birinci, ikinci və üçüncü dalğa rus mühacir ədəbiyyatı kimi qruplaşdırılır (Məs.: 7; 4; 5 və s.). Bəzi xarici ədəbiyyatşünasların, eləcə də bəzi mühacir rus ədəbiyyatşünaslarının əsərlərində isə bu dalğaların sayını daha çox, bəzən beş və ya altı dalğa kimi də qeyd edirlər. Rus mühacir ədəbiyyatına həsr olunmuş ilk sanballı kitablardan hesab olunan, 1972-ci ildə Almaniyada N.Poltoraskinin ümumi redaktəsi ilə nəşr edilmiş “Rus mühacirət ədəbiyyatı” məqalələr toplusuna (30) daxil edilmiş “Rus mühacirət ədəbiyyatının xüsusiyyətləri və əsas inkişaf mərhələləri” məqaləsində N.Andreyev rus mühacirət ədəbiyyatını beş dalğa kimi xarakterizə edir: “...mühacir ədəbiyyatının birinci mərhələsi şərti olaraq, əlbəttə özü də daxil olmaqla 1925-ci ilə qədər gedir. İkinci mərhələ 1940-cı ilədək, Hitler ordusunun Parisə girməsinə qədər davam edir... Üçüncü mərhələ 1940-cı ildən (Parisin süqutundan) 1949-1950-ci ilə qədərdir... Rus mühacir ədəbiyyatının dördüncü mərhələsi, hər halda, təqribən 1949-1950-ci illərdən fasilələrlə altmışıncı illərin əvvəllərinə qədər gedir... Təxminən 1961-ci ildən rus mühacir ədəbiyyatının həyatında beşinci mərhələ başlayır.”⁴

Bəzi alimlər isə rus mühacirət ədəbiyyatının dövrləşməsini xronoloji prinsiplə yanaşı, həm də hər dövrü öz xarakterik xüsusiyyətləri ilə təsvir edirlər. Məsələn, tanınmış ədəbiyyatşünas-alim N.B.Yeliseyeva bu dövrləri aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1. Mühacirətin müstəqil siyasi fenomen kimi mövcud olduğu dövr (1917 –1939);

⁴Ed. N. Poltoratsky, “Russian Literature in Emigration: Collection of Articles”, Pitzburg, 424 pages, 1972.

2. Mühacirət fenomeninin, onun Avropanın və dünyanın sosial, siyasi tarixinə töhfələrinin mühacir tarixçilər tərəfindən retrospektiv dəyərləndirilməsi dövrü (1939 – 1950-ci illərin ortaları).

3. 1960-2000-ci illər – mühacirətin mürəkkəb çoxşaxəli tarixi hadisə kimi elmi cəhətdən öyrənilməsinə keçid dövrü.⁵

Ancaq, qeyd etdiyimiz kimi, müasir ədəbiyyatşünaslıq elmində xronoloji prinsipə əsaslanaraq rus mühacir ədəbiyyatının şərti olaraq üç əsas dalğasının fərqləndirilməsi qəbul edilmişdir. Rus mühacirət ədəbiyyatına münasibətdə bu qruplaşdırma hazırda əksər xarici ölkə ədəbiyyatşünasları tərəfindən də qəbul olunur: Birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı – XX əsrin 20-30-cu illəri, ikinci dalğa – 40-60-cı illər və üçüncü dalğa – 70-90-cı illər.

Ümumiyyətlə rus mühacirət ədəbiyyatının təşəkkülü birinci dalğa rus mühacir köçü ilə bağlıdır. “Rus mühacirlər XX əsr dünya sivilizasiyasında çox nadir və təəssüf ki, hələ tam öz qiymətini almamış rol oynamışlar”.⁶Onların arasında A.M.Remizov, A.İ.Bunin, İ.S.Şmelev, B.Zaysev, A.Kuprin, D.Merejkovski, V.Nabokov, Q.Qazdanov, K.Balmont, Z.Gippius, Vyaç.İvanov, V.Xodaseviç, M.Svetayeva, Q.İvanov, B.Poplavski və s. kimi məşhur şair və yazıçılar, müxtəlif elm və mədəniyyət, incəsənət sahələri üzrə dövrünün tanınmış rəssamları, filosofları, alimləri yer alırdı. Bu şair və yazıçıların əksəriyyəti mühacirəti milli faciə kimi qəbul edirdilər. VladislavXodaseviçin dediyi kimi, “Rus ədəbiyyatı iki yerə bölünüb. Onun hər iki hissəsi müxtəlif forma və səbəblərlə əzablara məruz qalsa da, nəticələrinə görə eyni cür yaşayır”.⁷

Rus mühacirət ədəbiyyatının ikinci dalğası İkinci dünya müharibəsindən sonra yarandı. Müharibə zamanı işğal olunmuş torpaqlarda yaşayanlar, əsir düşmüş, müharibədən sonra ölkəyə qayıtmayan və ya qayıda bilməyənlərin (təxminən yarım milyondan artıq insan bu həyatı yaşamışdır) bu dalğası “ottepel” adlandırılan müharibədən sonrakı dövrdə də davam etmişdir. XX əsrin 40-60-cı illərini əhatə edən ikinci dalğa rus mühacir ədibləri arasında İ.Yelagin, O.Anstey, V.Zavalişin, N.Berner, B.Narçissov, İ.Çinnov, L.Rjevski, A.Markov, V.Yurasov, B.Şiryayev, S.Maksimov və s. kimi şair və yazıçılar yer alırdı.

Rus mühacirət ədəbiyyatının üçüncü dalğası isə Sovet İttifaqında dissident hərəkəti nəticəsində meydana çıxmışdır. Ötən əsrin 60-80-ci illərində yaradıcı ziyalıların bir hissəsi

⁵Eliseeva N. V., “Russian emigration: some problems of modern domestic literature”, Russian Abroad: results and prospects of study: abstracts of reports and messages of the scientific conference on November 17, 1997.

⁶Russian Abroad, “The first third of the twentieth century: Encyclopedic biographical dictionary”, Golden book of emigration, M., 1997.

⁷V. Khodasevich, “Literatureinexile”,Oscillatingtripod, 1991.

müxtəlif səbəblərdən SSRİ-ni tərk etmək məcburiyyətində qalır. Ölkəni siyasi təzyiqlər ucbatından və ya şəxsi, yaradıcılıq məsələləri səbəbindən tərk etmələrindən asılı olmayaraq, onlar vətəndaşlıqlarını dəyişir, müxtəlif mərhumiyyətlərlə üzləşirlər. Ancaq birinci və ikinci dalğa rus mühacirlərindən fərqli olaraq, onlar öz vətənləri ilə əlaqələr qurur, hətta A.Soljenitsin kimi vətənə qayıda da bilirdilər. A.Sinyavskinin dedi ki, “Biz hesab etmirik ki, müasir Rusiya bizdən ayrılıb, bizimlə müqayisədə tamamilə ayırıdır. Deyək ki, mən bura gəlmişəm, Daniel isə orda qalıb, prinsipial olaraq heç nə dəyişməyib. Bizim qarşılıqlı əlaqələrimiz də qarşılıqlı düşüncələrimiz kimidir. Elə buna görə də <...> iki müxtəlif dünya – mühacirət dünyası və metropoliya dünyası arasında həmin psixoloji divar olmamışdır”.⁸ Üçüncü dalğanı birinci və ikinci dalğadan fərqləndirən digər bir cəhət onların Rusiyadakı ədəbiyyatdan tam təcrid olunmaması, rus ədəbi prosesi ilə əlaqələrinin saxlanılması idi.

XX əsrin 70-ci illəri – 90-cı illərin əvvəllərini əhatə edən üçüncü dalğa rus mühacir ədibləri arasında A.Soljenitsin, V.Maksimov, V.Nekrasov, Q.Vladimirov, F.Qorenşteyn, A.Sinyavski, V.Voynoviç, A.Qladilina, A.Zinovyev, V.Aksyonov, S.Dovlatov, İ.Brodski, S.Sokolov, Y.Mamleyev və s. kimi tanınmış şair və yazıçılar yer alır.

Birinci dalğa ədəbiyyatı ikinci və üçüncü dalğaların ədəbiyyatından daha zəngin, daha parlaq qəbul olunur. Bu hər şeydən əvvəl birinci dalğa mühacirləri arasında savadlı, ziyalı təbəqənin, görkəmli şair və yazıçıların üstünlük təşkil etməsi ilə bağlı idi. İnqilaba qədərki rus ədəbiyyatının Bunin, Kuprin və s. kimi artıq dünyada tanınmış nümayəndələri bu dalğanı daha zənginləşdirirdi. İkincisi isə, birinci dalğanın nümayəndələri vətənpərvər, öz ölkəsinin taleyinə biganə qalmayan, daima onun gələcəyini düşünən təbəqə idi. Onlar istibdaddan, bolşevik təzyiqindən qaçmışdılar, öz vətənlərinin xilas yolunu axtarı, mühacirətdə sıx birləşir, rus ədəbiyyatı və mədəniyyətini yaşadı və harada məskunlaşmalarından asılı olmayaraq özlərini rus kimliyi ilə, rus mədəniyyətinin nümayəndəsi, əsl sahibləri kimi təqdim edirdilər. Əksəriyyəti mühacirətdə rus pasportlarını belə dəyişməmiş, prinsipial olaraq məskunlaşdıqları ölkənin vətəndaşlığını qəbul etmir, nansen pasportu ilə yaşayırdılar.⁹

İkinci dalğa rus mühacirəti birinci dalğadan sayca çox olsa da, bu dalğanın ədəbiyyatı, birinci dalğa qədər zəngin olmur. Məlum olduğu kimi, İkinci dünya müharibəsindən sonra Qərbdə dövlətlərində qalan səkkiz milyondan çox insanın yarısından çoxu məcburi şəkildə SSRİ-yə qaytarılır. Stalinin “əsir yoxdur, satqınlar var” ifadəsini eşidən əsirlərin bir çoxu isə SSRİ-yə

⁸Glad J, *Conversations in Exile*. M., 1991.

Nansen pasportu – mühacirətdə yaşayan, vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verilir. Onu, 1922-ci ildə Millətlər Liqasının qaçqınların işləri üzrə komissarı Fritof Nansen hazırladığına onun adı ilə adlandırılmışdır. Belə pasportlar ilk dəfə məhz rus mühacirlərə verilmişdir. İ.Bunin, V.Nabokov, S.Raxmaninov, İ.Repin, Z.Serebryakova və s. Nansen pasportu daşıyırdılar

qayıtmamaq üçün müxtəlif yollara əl atır, hər vəchlə gizlənilir. Əksəriyyəti məcburən müxtəlif mədənlərdə, istehsal sahələrində istismar olunur. Müxtəlif yollarla xaricdə qalan, vətən dönməyənlərin çoxu ziyalı təbəqənin nümayəndələri deyildi. Ordu ilə gedib geri dönməyənlərin əhəmiyyətli hissəsi, birinci dalğadan fərqli olaraq, savadı kəsim deyil, adi insanlar idi. Digər tərəfdən mühacirlərin böyük əksəriyyətini Qərbi Ukrayna, Qərbi Belarus, Pribaltika və SSRİ-nin müsəlman xalqlarının nümayəndələri təşkil edirdi. Xaricdə qalmış insanlar vətənə dönməyə can atmır, SSRİ-yə qayıtmaqdan qorxurdular. Digər mühacirlərlə əlaqə saxlamır, özlərini gizləyir, yaşadıkları ölkənin xalqı ilə qaynayıb qarışmağa üstünlük verir, əsərlərini üzə çıxarmır, ictimai fəaliyyətlə məşğul olurlar. Buna görə də ikinci dalğa mühacirətin ədəbiyyatı tarixdə elə də fərqlənmir, dünya ədəbiyyatına məşhur rus mühacir ədibləri töhvə vermir.

Birinci və ikinci dalğa mühacirlərindən fərqli olaraq, üçüncü dalğanın nümayəndələri qanuni əsaslarla ölkəni tərk edənlər olduğuna görə, dövlət onları “sevməsə də”, belə mühacirlərə cinayətkar kimi də baxmırdı. Onlar mövcud siyasətə, ideologiyaya yad olduqlarına görə dövlətdən, onun çərçivəsindən uzaqlaşa bilmiş insanlar idi. SSRİ-də mühacirlərə münasibətdə hökm sürən “əgər ölkəni könüllü tərk etmirsənsə, hətta ananın dəfninə belə gələ bilməzsən” prinsipinə uyğun olaraq bu mühacirlər vətənlərinə buraxılmırdı.

Sovet qanunlarının qılınca kimi kəsdiyi bir dövrdə ölkəni tərk etmək yalnız kifayət qədər tanınmış azsaylı ziyalılara nəsib olmuşdur. Hökumət orqanları belə insanlara təzyiqlərin dövlətin ölkədə və dünyada imicinə xələl gətirəcəyini düşünərək onların mühacirətə yollanmasına mane olmurdu. Hakimiyyət mühacirətin qarşısını almaq üçün bütün təzyiq və təqib üsullarından istifadə etsə də, bir sıra tanınmış ziyalılara mühacirətə üz tutmaq nəsib olur. Üçüncü dalğa mühacirlərin sayı, digər dalğalarla müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə az olsa da, qeyd olunduğu kimi, əksəriyyəti dövrünün tanınmış şair və yazıçıları olduqlarına görə, onlar məhsuldar yaradıcılıqlarını davam etdirir, dünya ədəbiyyatını zənginləşdirirlər. Lakin birinci və ikinci dalğadan fərqli olaraq, onların yaradıcılığına kəskin mübarizə, sovet hakimiyyətinə amansız münasibət sərt formada hakim kəsilir, proletar ideologiyasını ifşa edən, sovet hakimiyyətinin əsl mahiyyətini açıb göstərən əsərlərlə öz ideyalarını, düşüncələrini təqdim edirlər.

Tanınmış ədəbiyyatşünas M.V.Nazarovun “Rus mühacirətinin missiyası” əsərində¹⁰ göstərdiyi kimi, birinci dalğa rus mühacir ədəbiyyatının üç əsas funksiyasını önə çıxır. Birinci,

¹⁰“Mission of the Russian emigration”, Stavropol: Caucasian region, T. 1., 1992, p.414.

inqilabaqədərki Rusiya yaddaşını, onun milli özünüdərkini qoruyub saxlamaq, millətin yaddaş salnaməsi olmaq. İkinci, Rusiyada antikommunist hərəkatına, kommunist rejimi ilə mübarizə aparan hər bir kəsə kömək göstərmək. Üçüncü, inqilabın faciəvi nəticələrini dərk etmək və anlatmaq. Göstərilən funksiyaları ikinci və üçüncü dalğa mühacirlərin mübarizəsində eynilə müşahidə etmək çətindir. İkinci və üçüncü dalğaların nümayəndələrinin mübarizə metodları fərqli olduğuna görə, yaşadıqları ölkədə tamamilə fərqli formada çıxış edirdilər.

Birinci dalğanın nümayəndələri öz siyasi mübarizələrini mühacirətdə də davam etdirir, siyasi görüşlərinə görə cəmləşir, təşkilatlanırdılar. Rusiyadakı siyasi mübarizələr, siyasi partiyalar arasındakı çəkişmələr mühacirətdə də davam etdirilirdi. Mühacirlər arasında Rusiyadan aparılmış müxtəlif siyasi düşüncənin təmsilçiləri – solçu-beynəlmiləlçilərdən tutmuş sağçı monarxistlərə qədər fərqli siyasi baxışlara malik şəxslər fəaliyyət göstərir, hər düşüncənin təmsilçisi mühacirlər arasında daha çox nüfuz qazanmaq üçün mübarizə aparırdılar. Daha çox mühacir kütləsini qazanaraq Rusiyaya qayıdandan sonra hakimiyyətə gəlmək yolunda tərəfdar toplayırdılar. Aralarında siyasi proseslər, çəkişmələr qızışıq, Rusiyada mövcud olmuş və mühacirətdə fəaliyyətlərini davam etdirdikləri partiyaların dayaqlarını yaradırdılar.

Bu mənada, birinci dalğanın təmsilçiləri siyasi baxışlarına görə müxtəlif mübarizə üsullarına əl atır, funksiyaları bu siyasi baxışlarına görə müəyyən olunurdusa, ikinci və üçüncü dalğanın nümayəndələri arasında belə fərqli siyasi baxışlar və funksiyalar nəzərə çarpmır. Çünki hər iki dalğanın nümayəndələri tamamilə fərqli mübarizə metodları seçirlər.

Hər üç dalğa rus mühacirət ədəbiyyatının əsas ideya-siyasi istiqaməti sovet ideologiyasını ifşa etmək, Rusiyanın sovet kanonlarından xilas olmağının vacibliyini göstərmək, azad söz və fikrin, ədəbiyyatın tərəkətlənməyə məcbur qaldıqları vətənlərində olmaması, bunun da Rusiyanı, rus fəlsəfəsini, ictimai fikrini, mədəniyyətini, incəsənətini böhrana, iflasa apardığını əsaslandırmaq olmuşdur. Rus mühacir ədəbiyyatının əsas missiyası əsl, tarixi rus mədəniyyətini, onun zəngin ənənələrini davam etdirmək, yaşatmaq, inkişaf etdirmək, proletar mədəniyyətinin bu zəngin irsi məhv etməsinə yol verməmək olmuşdur. Müxtəlif dalğaların ədəbi mübarizə metodları fərqli olsa da, hər birinin əsas amalı məhz belə səciyyənləndirmək mümkündür.

Bütün dalğa mühacirlərinin əsas və başlıca cəhəti rus milli-mənəvi davranış tərzini, tarixi ənənəvi missiyanı daşınması idi. Rus ideyasına xidmət etmək onlar üçün geniş mənzərə açdı. Özlərinin birinci vəzifəsi kimi mühacirətdə milli-mənəvi dəyərləri, tarixi yaddaşı yaşatmaq, milli kimliyi qoruyub saxlamaqla nəsillər arasında onun qırılmasının qarşısını almağı hesab edirdilər. Digər tərəfdən dünya ölkələrini rus ictimai fikri və mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə tanış etməyi özlərinin borcu hesab edirdilər.

Nəticə

Rus mühacirət ədəbiyyatını bütöv, vahid bir ədəbi cərəyan kimi qiymətləndirmək mümkün deyil. Burada müxtəlif ədəbi cərəyanlara xas əsərlər cəmləşib. Bu əsərlər həm bədii səviyyəsinə, həm təqdim etdiyi sosial konsepsiyalara, daşdığı mənəvi dəyərlər yükünə görə də bir-birindən fərqlənir. Vahid inkişaf xətti olmadan inkişaf edən, ayrı-ayrı yazıcının yaradıcılığında fərqli ruh, fərqli təhkiyə üsulları, ədəbi mübarizə metodları özünü göstərən bir axın olaraq qiymətli xəzinə kimi formalaşmışdır. Çünki vahid ictimaiyyətin, ədəbi mühitin olmadığı bir şəraitdə mühacirlər kim necə yaşayırsa, hansı mənəvi təlatümlərdən keçirsə, mənəvi enerjisini necə alırsa, bunu öz yaradıcılığında elə də əks etdirirdi. Bütün bunlara görə, əksər mühacirlər dogma torpaqlardan, keçmişin nostalji hisslərindən, klassik rus ədəbiyyatının ənənələrindən qidalanırlar, keçmiş ənənələri yaşadırlar. Xüsusilə birinci dalğa rus yazıçılarından hər hansı biri nə vaxt ki öz keçmiş ənənələrindən ayrı düşür, yeni müşahidə olunan meyllərlə əsər yaratmaq istəyir, heç də həmişə uğur qazanmır. Klassik rus ədəbiyyatı ənənələrindən qidalanan yazıçılar isə möhtəşəm ədəbi nümunələr ortaya qoyurlar. XX əsr rus ədəbiyyatında məhz bu ənənələrin davam etdirilməsi yeni ədəbi şedevrlərin yaranmasına zəmin yaratmaqla bərabər, həm də yazıçıları bir-birinə sıx tellərlə bağlayır. İ.Bunin və A.Axmatovanı, B.Zaysev və B.Pasternakı, A.Remizov və M.Prişvini bir-birinə belə yaxın bağlayan məhz eyni ədəbi ənənələri davam etdirmələri idi.Özlərini rus mədəniyyətinin daşıyıcıları və mühafizəçisi hesab edən rus mühacir ziyalıları – bütün dalğaları təmsil edən şair və yazıçılar üçün bütün zamanlarda əsas və başlıca meyar rus milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub yaşadılması, rus ideyasına xidmət olmuşdur. Rus ideyasına xidmət, sovet ideologiyasının buxovlarında boğulan bu ideyanın xilas olunaraq inkişaf etdirilməsi onların tarixi missiyası kimi özünü göstərmişdir. Onlar hesab edirdilər ki, həm vətəndə, həm də mühacirətdə qazanılmış milli dəyətləri, tarixi yaddaşı, milli təcrübəni mühafizə etməklə zaman və nəsillər arasında bağları saxlamaq, onun qırılmasına yol verməmək və bunun əsasında gələcək Rusiyanın yenidən dirçəlişi üçün əsas, zəmin yaratmaq lazımdır. Bunun üçün onlar mühacirət etdikləri ölkələri rus kimliyi, təfəkkürü, fəlsəfəsi və mədəniyyəti ilə tanış etməyi özlərinə borc bilirdilər.Bir tərəfdən dünya ictimaiyyətinə rus mədəniyyətini təqdim edir, digər tərəfdən öz fəaliyyətlərini dəyərləndirərək vahid orqanizm kimi onun inkişafına xidmət edirdilər. Təsadüfi deyil ki, rus mühacirət ədəbiyyatının öyrənilməsinin, tədqiqinin əsasını da elə mühacirlər özləri qoymuşdurlar. Bugün ədəbiyyatşünaslıq elmi məhz Qərbdə formalaşmış həmin tədqiqatlara, ənənələrə əsaslanaraq, rus mühacirət ədəbiyyatının öyrənilməsinigenişləndirir.

Ədəbiyyat

BOCHAROVA, Z.S, *Russian Abroad, 1920-1930 as a phenomenon of national history*, АИРО2011, p.13-14.

Ch. ed. and comp. A.N.Nikolyukin, *Writers of the Russian Diaspora, Literary Encyclopedia of the Russian Diaspora*, M., 1997.

Comp. I.V. Kuznetsov-E.V. Zelenina, *Publicism of the Russian Diaspora (1920-1940)*, M., 1999.

Russian Literature in Emigration: Collection of Articles, Ed. N. Poltoratsky, Pittsburgh. 1972. – 424 сtp.

ELISEEVA, N. V., *Russian emigration: some problems of modern domestic literature // Russian Abroad: results and prospects of study: abstracts of reports and messages of the scientific conference*, November 17, M., 1997.

GLAD, J., *Conversations in Exile*. M., 1991.

KAZİMİ P.F., *Global Information Network and Conflicts of Interest (Parties, Interests and Conflicts)*, 2021 IEEE 16th International Computer Sciences and Information Technologies (CSIT) 22-25 Sept. 2021. LVIV, Ukraine. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9648733> (29.06.2022).

KAZİMİ, P.F., *Social and cultural communication in early history*. <https://techniumscience.com/index.php/socialsciences/article/view/3418/1351> (29.06.2022)

KHODASEVICH, V., *Literature in exile // Oscillating tripod*, M., 1991.

KUNANETS, N., “Designing the Repository of Documentary Cultural Heritage”, less Published - Conference on Computer Science and Information Technologies. CSIT 2020: Advances in Intelligent Systems and Computing V. , p.1034-1044. https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-63270-0_70 (29.06.2022).

MIKHAİLOV, O.N., *Russian Literature Abroad*, M., 1995.

NAZAROV, M.V., *Mission of the Russian emigration*, Stavropol: Caucasian region 1992 - . T. 1. - 1992. – 414 c.

Otv. ed. N. B. Kirillova, *Revolution and culture: through the prism of time: monograph*, Yekaterinburg: Ural Publishing House. university, 2017. – 222 c.

Russian Abroad. Goldenbook of emigration. The first third of the twentieth century: Encyclopedic biographical dictionary, M., 1997.

Ch. ed. and comp. A.N.Nikolyukin, Writers of the Russian Diaspora, *Literary Encyclopedia of the Russian Diaspora*, M., 2000.

Ch. ed. and comp. A.N.Nikolyukin, Writers of the Russian Diaspora, *Literary Encyclopedia of the Russian Diaspora*, M., 2002.